

השירות בצה"ל - לאן?

אלוף (מיל') גדעון שפר

שירות חובה בצבא העם

אחת השאלות החשובות הניצבות בפני החברה הישראלית היא: עד מתי נוכל לדבוק בעיקרון של "שירות חובה בצבא העם" בלי שהדבר יהיה מס שפתיים בלבד. בהתאם למגמה הקיימת כיום, בעוד כמה שנים פחות מ-50% מאזרחי ישראל בגיל הגיוס ישרתו שירות חובה בצה"ל. האם המונח "שירות חובה לכול" ישקף את המציאות? מה יאמרו המשרתים על כך, שרוב אזרחי ישראל בני 18 לא משרתים? כיצד תתגמל מדינת ישראל את המשרתים בשירות סדיר, שהם גם אלה המשרתים במילואים? חלק מאוכלוסיית בני ה-18, שאינם מתגייסים, משתלבים בתחומי הלימודים והתעסוקה שלוש שנים לפני המשרתים.

תחושת אי-השוויון בתרומה למדינה מחייבת קודם כול לשקול ברצינות שירות אזרחי לכול – חלק ישרתו בצבא, וחלק שירות אזרחי.

ערך השירות לכול

בעשור האחרון התעוררה שאלת ערך השירות לכול. צה"ל עצמו היה אחד הגורמים שעוררו את השאלה הזאת. בשנים 1993-1995, בתום האינתיפאדה ובמקביל לגידול מסוים שחל במחזורי הגיוס בעקבות גל העלייה ממדינות חבר העמים, התגבשה מדיניות, שלפיה ניתן לשחרר בקלות חיילים בעייתיים. בשנתון 1995 שוחררו כ-23% לפני תום שירות. כמו כן ניתן בקלות יחסית פטור משירות לסרבנים על רקע מצפון. התופעה הזאת יצרה באוכלוסייה תחושה, שלצה"ל אין צורך בכל מחזור הגיוס, ובמקביל סייעה למתלבטים לקבל החלטה להשתחרר.

כאשר ביקש צה"ל לשנות את המגמה השלילית במוטיבציה לשירות ולהקל על עומס המשרתים במילואים, הוא נדרש לשנות מן היסוד את הגישה שלו לשירות הצבאי. היה

אזרחי ישראל הערבים, שאינם משרתים, מהווים למעלה מ-20% מהאוכלוסייה בגיל הגיוס. אם נוסיף על כך את העובדה העולה מטבלה 1, כי השנה כ-20% ממחזור הגיוס פטורים מחובת הגיוס, יתברר כי כיום, כ-40% מכלל אוכלוסיית אזרחי ישראל בני ה-18 – כולל הערבים – אינם מתגייסים לצה"ל, ושיעורם צפוי לגדול בהתמדה.

על רקע הצורך להתמודד עם ההשלכות של תופעה זאת, מציג מאמר זה תפיסה, שראוי, כי תנחה את צה"ל – שירות חובה בתשלום. מן הראוי להדגיש, כי חלקים של תפישה זאת כבר מיושמים וחלקים אחרים טעונים ליבון ויישום. במסגרת הצגת ההיגיון של תפישה זאת, בוחן המאמר כמה מהשאלות המרכזיות, הכרוכות בגיוס לצה"ל: החשיבות של שירות חובה בצבא, מדוע צה"ל אינו יכול להתבסס על שירות קבע, הדרכים למיצוי איכותן של הנשים בצה"ל ואופן הטיפול באנשי המילואים.

מבוא

עשרות מאמרים ומחקרים נכתבו על החובה לשרת בצה"ל, שהיא גם זכות. מעולם לא היתה זו חובה נעימה לכולם. מדינת ישראל לא חייבה בשום תקופה את כל אזרחיה לשרת בצה"ל. החובה הזאת מוטלת על כל אזרחי ישראל, אולם מיושמת בפועל על אזרחיה היהודים, הדרוזים והצירקסים; באופן חלקי על המגזר החרדי; ורק מיעוט מאזרחי ישראל הערבים מתנדבים לצה"ל.

בעקבות ועדת טל, שבחנה את הנושא ופירסמה את מסקנותיה בשנת 2000, התחדד ואף החריף הוויכוח בנוגע לשירות החובה לכול. ועדת טל טיפלה אך ורק בסוגיית הפטורים מטעמי "תורתו אומנותו", שהיו כ-10% ממחזור הגיוס ב-2000. היא אמנם פותחת צוהר לעולם החרדי ובעיותיו, אולם לא היה בכך כדי לפתור את תחושת אי-השוויון של האזרחים המשרתים, שמקורה בגידול עקבי בשיעור הלא-מתגייסים לצה"ל (ראה טבלה 1).

טבלה 1

מתן פטור מגיוס ע"פ סיבת הפטור (באחוזים) – מגמות רב שנתיות

שנה	1996/7	1998/9	1999/0	2000/1	2001/2	2002/3	2003/4	2004/5
פטור רפואי	5.4%	5.3%	5.0%	5.1%	5.2%	5.3%	5.4%	5.4%
"תורתו אומנותו"	6.0%	7.0%	7.6%	8.1%	8.6%	9.1%	9.6%	10.2%
סך גיוס	2.8%	2.2%	1.7%	1.6%	1.8%	1.8%	1.8%	1.8%
רשום פילי	0.7%	1.3%	1.6%	1.7%	1.7%	1.7%	1.7%	1.7%
בחו"ל	4.1%	3.8%	3.5%	3.5%	3.5%	3.5%	3.5%	3.5%
נפטרים	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%
סה"כ	19.0%	19.6%	19.5%	20.1%	20.9%	21.5%	22.1%	22.7%

* קיים גידול עקבי של כ-0.6%-0.7% בשנה בפטורים מסיבת "תורתו אומנותו".

עליו להעלות על סדר-היום הציבורי את סוגיית ערך השירות לכול ולשנות את היחס לחיילים המשרתים בסדיר ובמילואים, כולל מתן תגמולים כביטוי להכרה בתרומתם. הצבא נאלץ לטפל במשרתים, ולא רק לדבר על המשתמטים. כדי לשנות את המגמות שהסתמנו, נדרש צה"ל לערוך שינויים פנימיים ולחשוף נתונים שהתבררו בסקרים. במקביל פנה באופן גלוי לציבור. פעולותיו נשאו פרי. חלה עלייה של כ-10% במספר המתגייסים, והמצב הזה ממשיך להתקיים מ-1997 ועד היום.

צבא מקצועי

בשנים האחרונות גוברים הקולות הקוראים לשירות צבאי, המבוסס על התנדבות, שמשרתי ישרתו כולם בקבע, היינו, צבא מקצועי.

לא כאן המקום להרחיב בנושאים כמו עלותו של צבא מקצועי, איכותו, יתרונותיו, או חסרונותיו. אולם חשוב לציין בקצרה את שתי הסיבות שבעטיין יש לפסול את הרעיון של צבא מקצועי על הסף:

1. אין זה אפשרי, שבמדינת ישראל יהיה בשנים הקרובות שירות המבוסס על מתנדבים בלבד משום שבצבא מתנדבים, כך מתברר מהניסיון במדינות העולם, העשירונים העליונים באוכלוסייה במדדי האיכות אינם מתנדבים לשירות. בבריטניה, למשל, קרוב ל-50% מתפקידי הקצינים בשדה בדרגות הזוטרות אינם מאוישים על-ידי קצינים.

בצה"ל כיום, כל הקצינים והקצינות הם משלושת העשירונים העליונים במדדי איכות האוכלוסייה. מצבה האסטרטגי של ישראל אינו מאפשר לה לוותר על היתרון היחיד שלה מול הצבאות של שכנותיה והאוימים הנשקפים לה – איכותו האנושית של צה"ל. מובן, שהעשירונים האיכותיים לא יתנדבו לצבא קבע בלבד אם לא ישרתו בשירות חובה. מתעוררת השאלה: האם ישראל תוכל לשרוד במזרח-התיכון כאשר צבאה חסר את המרכיב העיקרי של עליונותה הצבאית - האיכות האנושית.

2. ניתן להניח, שגם אם יושג הסכם שלום, מצבה האסטרטגי של ישראל כמדינה קטנה, המוקפת באוכלוסייה העוינת של העולם המוסלמי, לא ישתנה בבסיסו. ישראל תידרש להמשיך להישען גם על צבא מילואים, המבוסס על הזנה קבועה משירות חובה. בטווח הנראה לעין לא ניתן לצמצם באופן משמעותי את גודלו של צה"ל וזאת בשל המשימות המוטלות עליו. ההנחה, שניתן לבסס את צה"ל, כולל המילואים, על צבא קבע, אינה נכונה ואינה מעשית, בשלב הזה.

שירות חובה בתשלום

בהנחה, שישראל אינה יכולה לוותר על איכות המשרתים, חובה עליה לבחון כיצד ניתן לתגמל אותם באופן ראוי, כך שיתנתן להם התחושה, כי המדינה מכירה בתרומתם למדינה, ולכן מתגמלת אותם בדרכים שונות על שירותם. עד לשנים האחרונות התייחסה המדינה לחובת השירות כאל נורמה, שכן כך נהג הרוב. לכן הושם דגש על הטיפול במשתמטים משירות ובנפלטים ממנו. מכיוון שזו היתה הנורמה, התפיסה היתה, שאין צורך להשקיע באלה

שמשרתים בצבא. התפיסה הזאת התבררה כשגויה. על רקע הנסיבות המשתנות (מחזורי גיוס קטנים יותר) חובה על המדינה לטפל קודם לכול במשרתים בסדיר ובמילואים ולתגמלם כראוי. את זאת יש לעשות בלי לוותר למשתמטים. כאשר פחות מ-50% מאוכלוסיית האזרחים בני ה-18 מתגייסים, נדרש שינוי תפיסתי בדרך ההתייחסות של המדינה למיעוט המשרת שירות חובה.

על המדינה להתקדם בצעדים מדודים לתגמול הולם של המשרתים שירות חובה, או כפי שהדבר מוגדר בציבור, יש להנהיג שירות חובה בתשלום. לא ניתן לקנות את הזכות להיהרג למען המדינה בכסף, אך, לדעתי, הכיוון הנכון הוא לתת תגמול חומרי לאלה שמשרתים בצבא. בני הנוער בימינו מבקשים לממש את עצמם, מוכנים להתנדב ליחידות שהשירות בהן קשה, אך מבקשים הוקרה של החברה על שירותם בצבא.

לדעתי, המצב הנכון שיש לשאוף אליו הוא, שהלוחמים בשירות חובה יקבלו תגמול חודשי בגובה שכר המינימום וייהנו מתנאי שירות משופרים. תגמולים נמוכים יותר יינתנו

טבלה 2

הטבות הנהוגות כיום, הניתנות לחיילים בשירות, לקראת שחרור ואחריו

סוג הטבה	עלות ההטבה לשנה
נסיעה חינם בתחבורה ציבורית	30 מליון ש"ח
הלנות קבועות לחיילי חובה	17.6 מליון ש"ח
קורסים ללוחמים לקראת שחרור	3.7 מליון ש"ח
שכר חדר מעונות לרפואנים	360,000 ש"ח
בגרות ללוחמים	1.6 מליון ש"ח
שכר חדר בתפקיד למהנדסים	1.2 מליון ש"ח
לינה וכלכלה במכינות לפסיכומטרי	500,000 ש"ח
נעלי ספורט ללוחמים	3.5 מליון ש"ח
טיסות לוחמים	עלות ממומנת ברובה על ידי אגף טכנולוגיה
תעודות לוחם	עלות הפקה: 220,000 ש"ח.
– ההטבות הניתנות לנושא תעודת הלוחם נתרמות על-ידי מוסדות שונים	
תוספות שכר לאוכלוסיות ייחודיות	תוספת לחימה, תוספת עתודאים ורופאים

שירות חובה לנשים בצה"ל

בשנים האחרונות מושמעות שתי טענות בקשר לשירותן של נשים בצה"ל. על-פי טענה אחת, מן הדין שיהיה שוויון מלא בין שירות הנשים ושירות הגברים, כולל במקצועות לחימה וכן שוויון במשך השירות ובמשך המילואים. לעומת זאת קיימת טענה, שיש להפסיק לחלוטין את שירות החובה של נשים בצה"ל. העובדות מצביעות על כך, כי כיום לא מתגייסות לצה"ל 37% מן הנשים היהודיות. תרשים 1 מצביע על המגמה הרב שנתית באשר לשיעור הבנות הדתיות, שאינן מתגייסות לצה"ל.

עודף מיצוי איכותי של גברים לאורך שנים רבות גרם לאי ניצול איכויות גבוהות של נשים בצה"ל. כך נוצר פער מובהק בין מיצוי איכויות הגברים והנשים בצה"ל. בשנים האחרונות החל צה"ל לשלב נשים, שביקשו לקבל הזדמנות שווה להוכיח את יכולתן, במקומות שבהם הדבר ניתן – במקצועות שנחשבו לגבריים. מפגש האינטרסים בין דרישת המתגייסות לבין צרכי צה"ל, בד בבד עם לחץ ציבורי, גרמו לצה"ל לפתוח בפני הנשים מגוון של עיסוקים צבאיים (ראה טבלה 3). יש להדגיש, שהנשכר העיקרי מן הצעד הזה הוא צה"ל, המצליח להגיע למיצוי נכון יותר של פוטנציאל האיכות האנושית של המתגייסות.

כמו כן נפתח פתח לשיבוץ נשים כלוחמות. אין לפתח ציפיות, שהשיבוץ יעשה בדומה לכמה מדינות, שבהן פתוח השירות הקרבי לנשים, שכן בארץ לא צפויה נהירה גדולה של נשים לתפקידי לחימה. בוודאי שלא במקצועות החי"ר. סביר יותר, שנשים ימלאו תפקידים תומכי לחימה גם ברמה הגדודית כמו קצינות שלישות וכדומה. כמו כן סביר, שבחילות טכנולוגיים מובהקים ימלאו יותר נשים גם תפקידי לחימה ותפקידים תומכי לחימה. עם התקדמות התהליך יידרש שוויון במשכי השירות של גברים ונשים בסדיר, ובהתאם לכך גם במשכי השירות במילואים. במקביל אפשר

למשרתים ביחידות תומכות לחימה ולמשרתים ביחידות עורפיות. נוסף על כך, ראוי לתגמל בהטבות נוספות את המשתחררים לאחר תום שירות חובה. אין לי ספק, שכך יקרה, אך יש לחתור לכך באופן מבוקר ויזום על-ידי המדינה. לא ראוי, שהמדינה תיישם את השינויים האלה כהיענות לדרישות המשרתים ותיראה כמי שנגררת ולא כמי שמובילה את התהליך. יש להניח, כי המדינה תידרש לתשלום גבוה יותר אם לא תתקדם באופן מבוקר לקראת שירות חובה בתשלום.

שירות המילואים

המשרתים במילואים הם אלה, שתרמו בשירות הסדיר. מספר הנקראים למילואים נמדד בעשרות אלפים, רבים מהם משרתים מדי שנה בפועל. מנקודת ראות, חלק קטן מאוד מתושבי ישראל – בהשוואה לפוטנציאל המתאימים לשירות המילואים מבחינת גיל ומין – נושאים בנטל. על רקע תחושה זאת, גם בנושא המילואים חל שינוי משמעותי ביחסו של צה"ל. תשומת הלב מופנית כעת אל המשרתים ולא אל המשתמטים. אין זה מניח את דעתו של המיעוט המשרת במילואים. התחרות במשק מעמידה אותם בעמדת נחיתות, המובילה אותם לשאול את המדינה, האם הם מתוגמלים כראוי. האם המעסיק האופייני מוכן לגלות סובלנות לעובדיו המשרתים במילואים אם הוא יכול לגייס אנשים, שאינם משרתים במילואים.

יש להקפיד על כללים קשוחים בכל הקשור לקריאה למילואים. יש לנצל באופן נכון את המוזמנים לשירות המילואים וכן יש לתגמל אותם באופן הולם, החל בתגמול כספי, עבור דרך תנאי השירות ורמת האימונים (ראה רשימת ההטבות – טבלה 2), וכלה ביחס של צה"ל והציבור אליהם. יש לחזור ולהדגיש, כי מיעוט קטן משרת במילואים באופן עקבי ורציף. ההכרה בציבור המשרתים במילואים והוקרתו הינה תנאי לקיום השירות ולהמשכיותו כל עוד הוא נדרש.

טבלה 3 הרחבת שיבוץ נשים בצה"ל: תמונת מצב אופיינית לשנת גיוס

קשריות חת"מ (תותחנים)	14
מפעילות מערכת ארטילרית	10
מטהרות אב"כ	18
מ"כיות טירונים	30
תצפיתניות שדה	130
מדריכות לחימה בחיל הים	10
אלחוטניות חוף	4
מש"קיות שלישות	20
משניות טכניות (תותחנים)	20
מדריכות חי"ר	30
לוחמות מג"ב	117
לוחמות ב"מ	60
טייסות	2
בלונאיות	16
חובלות	1
פרמדיקות	2
מדריכות צניחה	5
נהגות משא	110
מטיסות מזל"ט פנים	בודדות
מש"קיות תחזוקה	100
מש"קיות ממשל	30
לוחמות חילוץ	18
לוחמות רפואיות מוטסות	5
לוחמות בגבולות של שלום	60
אלקטרוניקה	227
אחזקה	500
מש"קיות משמעת	17

* בנות, שמשוּבצות בתפקידי לחימה, משרתות 30 חודשי שירות חובה.

לראות ירידה מובהקת בשיעור הנשים הממלאות תפקידי פקידות (מ-50% בשנת 1998 ל-21% בשנת 2000).

למרות הנאמר כאן, אין ספק, שעדיין קיים פער בין מיצוי איכות הגברים ובין מיצוי איכות הנשים. יש לפעול במגמה הקיימת ולהשתמש טוב יותר באיכות הלא מנוצלת של המשרתות בצה"ל, ולהמשיך לכוון למקצועות איכותיים בכל התחומים.

קיצור משך השירות של הגברים והארכת משך השירות של הנשים

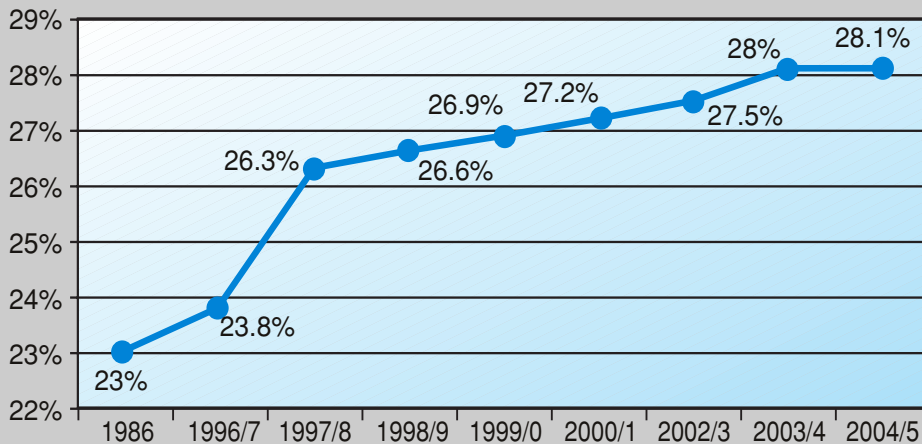
אם המצב הביטחוני יאפשר זאת, החל מגיוס אוגוסט 2001 צפוי קיצור שירות של ארבעה חודשים לגברים וחזרה לשירות של עשרים וארבעה חודשים לנשים. בפועל תרד מצבת הגברים המשרתים בכ-10% ומצבת הנשים המשרתות תעלה בכ-14%. התהליך הזה יחייב הפניית נשים נוספות למקצועות גבריים, ובמקביל שירות קבע לגברים במקצועות שבהם ההכשרה ארוכה במיוחד. בטווח ארוך יותר וכפוף למצב הביטחוני ניתן יהיה לשקול קיצור שירות נוסף לגברים, ובפועל התוצאה תהיה שוויון מלא במשך השירות של הגברים והנשים. במקצועות הלחימה יהיה עדיין רוב מוחלט לגברים, והם אלה שיידרשו גם לשירות המילואים.

עודפים' בשירות חובה?

לא פעם נשמעות טענות, כי קיים עודף של חיילים וחילות בשירות חובה. צה"ל יכול אכן להקטין את המצבה בכך שלא יגייס כ-5,000 גברים ונשים, הנמנים עם קבוצות איכות נמוכות יחסית. מתעוררת השאלה: האם ראוי לעשות זאת, או שעדיף לגייס את כל הכשירים לגיוס גם אם רובם יתקבצו בבסיסי "מרובע הברזל" – הקריה, תל-השומר, השלישיות הראשית וצריפין – משום שאינם מסוגלים לשרת במקומות מרוחקים. בהיותי ראש אכ"א קבעתי, כי ערך השירות לכל המעוניינים חשוב

תרשים 1

נתונים רב שנתיים על גיוס נשים לצה"ל: שיעור פחת דתיות מהשנתון

המחיר שיש לכך הוא הרושם שנוצר, כי קיים עודף של מגויסים, אך בכך הוא תורם להפיכת מספר רב יותר של אנשים מאותה קבוצה לאזרחים טובים יותר. יש הטוענים, כי אין זה תפקידו של הצבא, אך לשמחתי, לא כך נוהג צה"ל. אולי כיום נפגעת תדמיתו, אך הוא תורם לחיזוק ערך 'השירות לכל' וממילא להיותם של המגויסים, אזרחים טובים יותר.

יותר מעלות. לפיכך ישרתו כל המעוניינים בכך גם אם בהיבטי יעילות ואיכות אפשר היה לוותר על שירותם.

כתוצאה מההחלטה הזאת חל גידול בהיקף הגיוס בשנים האחרונות: שיעור המשתחררים בשל היותם מתחת לסף האיכות שהוגדר ירד לפחות מ-3% וכל המתנדבים לשירות מתקבלים, ולא רק אלה בעלי האיכות הגבוהה.

סיכום

שירות החובה הוא צורך מובהק של מדינת ישראל ואיכות המשרתים היא המפתח ליתרונן של צה"ל. בשל הצורך בכוח-אדם איכותי לא ניתן בטווח הנראה לעין לוותר על שירות החובה ולבסס את הצבא על שירות שכולו קבע, קרי, צבא מקצועי. אם לא תשתנה המגמה הקיימת בתחום גיוס החובה, ישרתו בצה"ל פחות מ-50% מכלל בני ה-18 החייבים בגיוס ע"פ חוק המדינה. לפיכך, יש לזיום שני תהליכים מקבילים:

1. שירות אזרחי/ציבורי לכל אלה שלא ישרתו בצה"ל.
2. תגמול הולם למשרתים בצה"ל, סדיר ומילואים, כולל תשלום שכר מדורג ריאלי.

ראוי שממשלת ישראל ותושביה יוקירו את המשרתים בצה"ל ולא ייגררו על-ידם לפתרונות הנכונים כתוצאה מזיהוי מאוחר של הבעיה ועוצמתה. חשוב שהדברים ייעשו כבר עתה.

עדכן אסטרטגי

עדכן אסטרטגי יוצא לאור על-ידי

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, תל אביב 69978.

•

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

ותוכנו המלא מוצג באתר האינטרנט של המרכז.

כתובת האתר: <http://www.tau.ac.il/jcss/quarterly.html>